

Jasmina Moskovljević Popović¹

Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu

RANI MODELI RANOG LEKSIČKOG RAZVOJA²

Sažetak: Tokom poslednje tri decenije dvadesetog veka razvijen je niz različitih teorijskih okvira čiji je osnovni cilj bio objašnjenje pojava koje odlikuju i određuju rani leksički razvoj. U ovom radu se predstavljaju, analiziraju i kritički preispituju tri rana modela usvajanja značenja reči – model semantičkih obeležja, model prototipa i model reprezentacije događaja.

Iako analizirani modeli mogu da objasne samo ograničeni skup pojava koje karakterišu rani leksički razvoj, oni pružaju jasne uvide u bogatstvo i raznovrsnost empirijskih pojava koje ga odlikuju, i predstavljaju nezaobilaznu polaznu osnovu za razvoj adekvatnijih i sveobuhvatnijih teorija ranog leksičkog razvoja.

Ključne reči: rani leksički razvoj, model semantičkih obeležja, model prototipa, model reprezentacije događaja

1. Uvod

Tokom druge polovine prošlog stoleća došlo je do velikog porasta interesovanja za praćenje i izučavanje razvoja govora kod dece. Posebnu pažnju privukao je razvoj leksikona – bez poznavanja reči i njihovih značenja uspešna komunikacija nije moguća, a greške u razumevanju i upotrebi leksema lako su uočljive i privlače trenutnu pažnju. Jedna od primarnih karakteristika leksičkog razvoja u ranom detinjstvu jeste brzina njegovog odvijanja. Dok se na pojavu prve reči čeka relativno dugo (10–15 meseci), dalji leksički razvoj odvija se ubrzanim tempom: do kraja druge godine većina dece upotrebljava između 200 i 600 reči, a razume mnogo više. Između druge i šeste godine, rečnik deteta narasta na oko 14.000 reči, da bi tokom perioda adolescencije dostigao veličinu od 50.000 do 100.000 reči (Clark 2009: 283). Uz veliku brzinu usvajanja, početne faze leksičkog razvoja odlikuje i čitav niz drugih pojava koje ga dodatno karakterišu i ukazuju na njegovu specifičnu prirodu: varijabilnost fonetskih likova lekseme, upotreba proto-reči, pojava slivenih izraza, upotreba reči u strogo ograničenom kontekstu i njihova potonja dekontek-

¹ jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

² Ovaj rad finansiran je u okviru projekta Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije "Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije" (br. 179018).

stualizacija, česta upotreba onomatopeja i onomatopejskih reči, upotreba neologizama, pojava hipoekstenzije i hiperekstenzije, učestalost upotrebe deminutiva i hipokoristika, upotreba nepotpunih paradigmi i pojava hipergeneralizacije.³

Sa porastom broja empirijskih podataka i uočenih fenomena koji odlikuju rane faze usvajanja leksikona, pojavili su se i prvi teorijski modeli razvijeni sa primarnim ciljem da prikupljene podatke i uočene pojave sistematizuju, objasne i teorijski utemelje. U poslednje tri decenije dvadesetog veka razvijeno je više takvih teorijskih modela, a ovde će biti predstavljeni najuticajniji među njima: model semantičkih obeležja, model prototipa i model reprezentacije događaja/situacije.

2. Model semantičkih obeležja

Jedan od najranijih modela ranog leksičkog razvoja formulisala je Iv Klark sredinom sedamdesetih godina prošlog veka (Clark 1973, 1975). U osnovi njenog modela leži pretpostavka da se značenja reči sastoje od manjih, atomizovanih jedinica značenja – *semantičkih obeležja*. Semantička obeležja su, inače, u to vreme bila sastavni deo teorijskog aparata kako u okvirima teorijske semantike,⁴ tako i kad je reč o psiholingvističkim modelima reprezentacije značenja reči u mentalnom leksikonu,⁵ a Klark ih je primenila na empirijske podatke o ranom razvoju leksičkih značenja. U okviru ovog modela reč *pas* bi, na primer, bila određena kao nosilac obeležja [+entitet, + živo, +životinja, +četvoronožac, +dlakav, +laje], a poznavanje svih obeležja smatralo se neophodnim za adekvatnu upotrebu date lekseme. Klark je zastupala stav da deca značenja reči usvajaju tako što postepeno usvajaju semantička obeležja koja data reč sadrži, i to jedno po jedno, pri čemu se obeležja usvajaju od najopštijih ka sve specifičnijim, sve dok se skup usvojenih obeležja ne izjednači sa skupom obeležja koja tu reč determinišu u leksikonu odraslog govornika (1973: 72 i dalje). Tako bi dete, kada je reč o leksemi *pas*, prvo (i tim redosledom) usvojilo obeležja [+entitet, + živo, +životinja, +četvoronožac], a tek kasnije i specifično distinktivno obeležje [+laje]. Klark je na ovaj način objašnjavala postojanje hiperekstenzija u dečjem govoru – dete će leksemi *pas* koristiti da označi i druge četvoronožne životinje sve dok ne usvoji ono specifično obeležje koje će mu omogućiti da na pravu meru suzi značenje, a samim tim i upotrebu date lekseme. Uz to, ona je smatrala da upravo praćenje procesa sužavanja i restrukturacije značenja reči kod dece omogućava da se izdvoje i hijerarhizuju relevantna semantička obeležja koja određuju sadržaj pojedinih leksema (*ibid.*:84).

Vremenom se međutim ispostavilo da model semantičkih obeležja koji je Klark predložila kako bi objasnila rane faze leksičkog razvoja ima brojne nedostatke (kao uostalom i drugi modeli teorijske semantike i mentalnog leksikona zasnovani na sistemima semantičkih obeležja). U prvom redu pokazalo se nemogućim izdvojiti i hijerarhizovati skup semantičkih obeležja koji bi na adekvatan način determinisao svekolika leksička značenja. Relacione reči različitih kategorija (glagoli, pridevi, predlozi, veznici) pred-

3 Za više o navedenim pojavama i primerima iz razvojnog korpusa srpskog jezika koji ih ilustruju v. Moskovljević 2017: 141-156.

4 V., npr., Nida 1975; Palmer 1982: 67-114.

5 Up., Collins & Quillian 1969.

stavljaju poseban izazov za sve teorije značenja zasnovane na sistemu semantičkih obeležja, pa tako i za onu koju je formulisala Klark. Uz to, kasnija istraživanja pokazala su da hiperekstenzije nisu tako česte u dečjem govoru (javljaju se kod 7% do 33% novousvojenih reči), a i ne javljaju se u početnoj fazi upotrebe nove lekseme (naprotiv, nju karakteriše pojava hipoekstenzije), već znatno docnije (Barrett 1996: 377). Klark je početkom osamdesetih napustila model semantičkih obeležja i formulisala novu teoriju usvajanja leksičkih značenja – *model principa konvencionalnosti i leksičkog kontrasta* (Clark 1983, 1987, 1990, 1993).

3. Model prototipa

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoleća formulisana je još jedna teorija ranog leksičkog razvoja čiji su osnovni postulati preuzeti iz semantičke teorije značenja i psiholingvističkih proučavanja strukture mentalnog leksikona – *teorija prototipa*.⁶ Prema ovom modelu, značenje svake pojedinačne reči ovaploćeno je u najtipičnijem predstavniku kategorije na koju se data reč odnosi, tj. u njenom najtipičnijem referentu, prototipu. Svaka kategorija entiteta ima svog prototipskog referenta. Tako bi, na primer, prototipski predstavnik kategorije *ptica* bio (bar kad je o našim prostorima reč) vrabac, golub, ili lasta, a ne pingvin ili noj. Značenje reči ne usvaja se usvajanjem skupa semantičkih obeležja, već usvajanjem znanja o prototipskom referentu. Dete potom generalizuje upotrebu date reči i na sve druge referente koji dele zajednička svojstva sa prototipskim referentom. Referenti se razlikuju po tome u koliko meri dele zajednička svojstva sa prototipskim referentom – oni koji ih imaju više tipičniji su predstavnici date kategorije, dok se oni sa manje zajedničkih svojstava svrstavaju među atipične, periferne članove date kategorije.

Teorija prototipa uspešno objašnjava kako pojavu hipoekstenzija, tako i pojavu hiperekstenzija. Do hipoekstenzivne upotrebe reči dolazi u situacijama kada deca sužavaju obim značenja reči tako da on ne uključuje manje tipične predstavnike date kategorije: dete, će, na primer, rečju *kapa* nazivati sopstvenu i sve kape koje liče na nju, ali ne i kapu koja je po kroju, obliku ili materijalu bitno drugačija od njegove (prototipske) kape. Hiperekstenzije se, suprotno tome, javljaju u situacijama kada dete u kategoriju uključi i referenta koji nije njen član, ali deli neka zajednička svojstva sa prototipskim predstavnikom date kategorije. Hiperekstenzije ponekad mogu da budu još šireg obima i da uključuju i situacije u kojima dete istim nazivom označava referente koji nemaju nikakvih zajedničkih svojstava. Tako je osamnaestomesečno dete, govornik srpskog jezika, istim glasovnim sklopom “tik-tak” označavalo sve vrste časovnika (kako analognih, tako i digitalnih), ali i kapljanje vode sa slavine i sliku apstraktnog sadržaja na kojoj dominira kontura kruga sa zrakasto raspoređenim linijama koje ga okružuju.⁷ Teorija prototipa (za razliku od teorije semantičkih obeležja) uspešno se nosi sa objašnjavanjem primera

⁶ Up., Rosch 1973, 1975.

⁷ Primer je iz dnevnčkih beleški autora. Zanimljivo je da sličan primer navodi i Barrett (1986: 372) iz razvojnog korpusa engleskog jezika prikupljenog tokom osamdesetih godina prošlog veka. Dete iz Barrettovog korpusa je izrazom *tick-tock* označavalo satove (takođe i analogne i digitalne), figure okruglog oblika sa radijalno raspoređenim šiljcima na tapetama, okrugle saobraćajne znakove i barometar sa kružnom skalom.

ovakve vrste. Naime, iako kapljanje vode sa slavine i slika apstraktnog sadržaja nemaju nikakvih zajedničkih osobina, oni dele neka zajednička svojstva sa prototipskim predstavnikom kategorije “tik-tak” – kapljanje vode zvuči slično kao i (analogni) časovnik, a krug sa slike istog je oblika kao i prototipični “tik-tak” (tj. časovnik).

Iako teorija prototipa može da objasni daleko širi krug empirijskih podataka nego što je to slučaj sa teorijom semantičkih obeležja, ona ima i ozbiljnih nedostataka. Najznačajniji od njih je što sam koncept prototipa, centralni koncept ove teorije, nije dovoljno jasno, precizno i jednoznačno definisan.⁸ Među zastupnicima teorije prototipa izdvajaju se (bar) tri različita shvatanja ovog pojma. Po prvome od njih, koje zastupa Anglin (1977, 1979), prototip je uopštena shema svojstava svih referenta koji se svrstavaju u datu kategoriju. Ova generalizovana shema objedinjuje detetovo ukupno dotadašnje iskustvo iz kontakata sa konkretnim pripadnicima date kategorije – tako će, na primer, uopštena shema psa, odnosno prototipsko značenje lekseme *pas* biti formirano na osnovu svih iskustava i informacija do kojih je dete došlo tokom susreta sa različitim pripadnicima kategorije “pas”. Po drugom shvatanju, čiji su zastupnici Kuczaj i Greenberg, prototip je holistička mentalna reprezentacija koja objedinjuje sve individualne pripadnike date kategorije sa kojima je dete došlo u kontakt (Kuczaj 1982, Greenberg i Kuczaj 1982). Nasuprot ova dva, prisutno je i shvatanje Bowerman (1978, 1980) i Barretta (1982, 1986) po kome se prototip samo inicijalno usvaja kao mentalna reprezentacija objedinjenog skupa svojstava pojedinačnih referenata date kategorije, ali dete potom ovu reprezentaciju analizira i razlaže na odgovarajuća konstituent-ska obeležja tako da se na kraju prototip svake kategorije sastoji od međusobno povezanih i usklađenih skupova perceptivnih i funkcionalnih obeležja.

Uz navedeni, uočeno je još nekoliko nedostataka teorije prototipa, koji se odnose na nemogućnost da se u okviru datog teorijskog aparata objasni usvajanje socio-pragmatskih reči, kao i upotreba reči vezanih za strogo ograničeni kontekst i njihova potonja dekontekstualizacija. U okviru ove teorije nije ponuđeno ni objašnjenje zašto, u kom trenutku i kako dolazi do prestanka hiperekstenzivne upotrebe leksema. Uprkos navedenim nedostacima, model prototipa prihvatili su brojni istraživači leksičkog i semantičkog razvoja i on je izvršio (a i danas vrši) veliki uticaj.

4. Model reprezentacije događaja/situacije

Polazeći upravo od uočenih nedostataka teorije prototipa, Nelson (1983, 1985) je formulisala *model reprezentacije događaja*, sa osnovnim ciljem da objasni kako vrlo ranu upotrebu socio-pragmatskih reči koja se često javlja, tako i pojavu upotrebe određenih reči samo u strogo ograničenom kontekstu i potonji proces dekontekstualizacije njihove upotrebe. I ova teorija razvoja leksikona ima svoje korene u drugim disciplinama; ovaj put inspiracija potiče iz psihološke teorije skriptova⁹, odnosno iz njene primene u oblasti veštačke inteligencije na probleme reprezentovanja proceduralnog znanja.¹⁰

⁸ Problem sa definisanjem prototipa ne javlja se, inače, samo u razvojnoj psiholingvistici već i u svim drugim disciplinama u kojima ima status aksiomatskog pojma: od kognitivne psihologije, preko teorijske semantike, do kognitivne lingvistike.

⁹ Up., Tomkins 1987.

¹⁰ Up., Schank & Abelson 1977.

Teorija polazi od pretpostavke da i pre nego što progovore, deca imaju izgrađene predstave i određenu vrstu znanja o događajima i situacijama u svom svakodnevnom okruženju koje se često ponavljaju i u kojima redovno učestvuju. Tako će, na primer, dete posedovati formirane mentalne reprezentacije o hranjenju, oblačenju, ulasku u ili napuštanju određenog prostora, i sl. Mentalne reprezentacije sadrže različite tipove informacija: informaciju o vremenski linearizovanim sekvencama konstitutivnih akata od kojih se situacija sastoji, znanje o učesnicima u situaciji i o njihovim ulogama u njoj (uključujući i detetovu sopstvenu ulogu), kao i informaciju o objektima koji se pojavljuju u datoj situaciji. Predstava o događaju strukturirana je tako da ne postoje ograničenja kada je reč o ljudima i objektima koji u njoj učestvuju – Nelson govori o otvorenim „slotovima“ koje mogu ispušnjavati različite osobe i predmeti tokom različitih instancijacija datog događaja.

Reprezentacija situacije jednogodišnjeg deteta holističke je prirode i komponente i relacije koje je sačinjavaju još uvek su neanalizirane i neizdiferencirane. Ipak, i na osnovu ovakvih reprezentacija prelingvističko dete može ne samo da učestvuje u događajima, već i da predvidi dalji tok njihovog odvijanja. Prve reči usvajaju se tako što ih dete bilo ugrađuje, bilo mapira u nerazloženu i neizdiferenciranu celinu događaja. Otuda se one mahom produkuju ili isključivo u strogo ograničenom kontekstu, ili u okviru odgovarajućih interaktivnih razmena i socijalnih rutina koje se često ponavljaju. Tokom druge godine života dete postepeno stiče sposobnost analize i parcelacije mentalnih reprezentacija u njihove sastavne komponente, kao i sposobnost formiranja odgovarajućih izdvojenih i izdiferenciranih koncepata ljudi, predmeta, osobina, akcija i relacija među njima. Reči dobijaju svoju pravu ulogu, prestaju da budu mapirane u holističke predstave i počinju da označavaju posebne, izdvojene pojmove. Rezultat ovog procesa je dvojak: reči koje su prethodno bile uklopljene i povezane sa celovitim i neraščlanjenim događajem, pa su samo u okviru njega mogle da budu realizovane, oslobađaju se okvira holistički reprezentovane situacije i počinju da se javljaju u dekontekstualizovanoj upotrebi. Istovremeno, izdvajanje svakog koncepta kao zasebne, izdiferencirane jedinice dovodi do iznenadnog i naglog uvećanja njihovog broja, što kao posledicu ima isto tako iznenadno i naglo uvećanje broja reči koje dete počinje aktivno da koristi tokom druge godine života.¹¹

Prednosti modela reprezentacije događaja su očigledne – ovaj model uspeva da objasni i pojave za koje do njegove pojave nije bilo odgovarajućeg objašnjenja, u prvom redu pojavu slivenih izraza, kao i upotrebu reči u striktno ograničenom kontekstu, a zatim i proces njihove dekontekstualizacije. On takođe uspešno objašnjava i ranu upotrebu reči i izraza socio-pragmatske prirode, za koje prethodno razvijeni teorijski okviri nisu mogli da ponude odgovarajuća rešenja. Potencijalni problem za ovaj model međutim predstavlja činjenica da se socio-pragmatske reči ne javljaju kod sve kao prve i da znatan broj dece od samog početka progovaranja barata rečima referencijalnog karaktera.

5. Zaključak

Veliki i nagli porast broja istraživanja i količine prikupljenih podataka o ranom leksičkom razvoju u drugoj polovini 20. veka doveo je i do prvih pokušaja da se novoot-

11 O ovoj pojavi govori se kao o “leksičkoj eksploziji” (eng.: *vocabulary explosion, vocabulary spurt*).

krivene činjenice i pojave analiziraju, sistematizuju i teorijski uobliče. Sva tri rana modela leksičkog razvoja predstavljena i analizirana u ovom radu formulisana su upravo sa tim ciljem. Svaki od njih je, od prvog – modela semantičkih obeležja, do najskorašnjijeg – modela rerezentacije događaja/situacije, proširio obim analiziranih činjenica i podataka i podigao nivo poznavanja i teorijskog modelovanja ranog leksičkog razvoja. Iako je inspiracija za razvoj analiziranih modela crpena iz drugih, manje ili više bliskih i srodnih disciplina, koje su u tom trenutku imale razvijeniji teorijsko-metodološki aparat nego što je to bio slučaj sa razvojnom psiholingvistikom u drugoj polovini i kraju 20. veka, novoformulisani teorijski okviri su dosledno, a u izvesnoj meri i uspešno, primenjeni na analizu podataka o razvoju leksikona.

Mada nijedan od predstavljenih modela ne može u potpunosti da objasni i adekvatno teorijski uobličiti ukupan skup činjenica i pojava koje karakterišu i determinišu rani leksički razvoj, empirijska osnova na kojoj počivaju omogućava jasan uvid u bogatstvo i raznovrsnost činjenica i pojava koje ga odlikuju, dok sami modeli, uprkos svim nedostacima koje imaju, tvore nezaobilaznu polaznu osnovu za razvoj adekvatnijih i sveobuhvatnijih teorija ranog leksičkog razvoja.

Literatura:

- Anglin, J. M. (1977). *Word, Object and Conceptual Development*. New York: Norton.
- Anglin, J. M. (1979). "The child's first terms of reference". U: N. Smith, M. Franklin (eds.), *Symbolic Functioning in Childhood*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Barrett, M. (1982). "Distinguishing between prototypes: the early acquisition of the meaning of object names". U: S. A. Kuczaj (ed.), *Language Development, Volume 1: Syntax and Semantics*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 313-334.
- Barrett, M. (1986). "Early Semantic Representation and Early Word Usage". U: S. A. Kuczaj, M. Barrett (eds.), *The Development of Word Meaning*. New York: Springer, 39-67.
- Bowerman, M. (1978). "The acquisition of word meaning: An investigation into some current conflicts". U: N. Waterson & C. Snow (eds.), *The development of communication*. New York: Wiley, 263-287.
- Bowerman, M. (1980). "The structure and origin of semantic categories in the language learning child". U: M. Foster & S. Brandes (eds.), *Symbol as sense*. New York: Academic Press, 277-299.
- Clark, E. V. (1973). "What's in a word? On the child's acquisition of semantics in his first language". U: T. E. Moore (Ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press, 65-110.
- Clark, E. V. (1975). "Knowledge, context, and strategy in the acquisition of meaning". U: D. P. Dato (Ed.), *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1975: Developmental Psycholinguistics*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 77-98.
- Clark, E. V. (1983). "Meanings and concepts". U: J. H. Flavell & E. M. Markman (eds.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 3: Cognitive Development*. New York: John Wiley & Sons, 787-840.
- Clark, E. V. (1987). "The principle of contrast: A constraint on language acquisition". U: B. MacWhinney (ed.), *Mechanisms of language acquisition*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1-33.
- Clark, E. V. (1990). "On the pragmatics of contrast". *Journal of Child Language*, 17, 417-431.
- Clark, E. V. (1993). *The lexicon in acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, E. V. (2009). "Lexical meaning". U: E. Bavin (ed.), *Cambridge Handbook of Child Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 283-299.

Collins, A. M. & Quillian, M. R. (1969). "Retrieval time from semantic memory". *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 8 (2), 240-247.

Greenberg, J. & Kuczaj, S.A. (1982). "Towards a theory of substantive word-meaning acquisition." U: S.A. Kuczaj (ed.), *Language Development, Volume 1: Syntax and Semantics*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.

Moskovljević Popović, J. (2017). "Prve reči i kako ih odrediti: teorijsko-metodološki problemi u proučavanju ranog leksičkog razvoja". U: R. Dragičević (ed.), *Putevima reči – Zbornik u čast Darinki Gortan Premk*, Beograd: Filološki fakultet, 143-156.

Nelson, K. (1983). "The conceptual basis for language". U: T. B. Seiler, W. Wannenmacher (eds.), *Concept Development and the Development of Word Meaning*. Berlin: Springer, 173-188.

Nelson, K. (1985). *Making Sense: the acquisition of shared meaning*. New York: Academic Press.

Nida, E. A. (1975). *Componential analysis of meaning : an introduction to semantic structures*. The Hague: Mouton.

Palmer, F.R. (1982). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosch, E. H. (1973). "Natural Categories", *Cognitive Psychology* 4, 328-350.

Rosch, E. H. (1975). "Cognitive Representations of Semantic Categories", *Journal of Experimental Psychology: General*, 104/3, 192-233.

Schank, R. & Abelson, R. P. (1977). *Scripts, plans, goals and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. New Jersey: Erlbaum.

Tomkins, S. (1987). "Script Theory". U: J. Arnoff, A. I. Rabin, R. A. Zucker (ed.), *The Emergence of Personality*. New York: Springer Publishing Company, 147-216.

Jasmina Moskovljević Popović

EARLY MODELS OF EARLY LEXICAL DEVELOPMENT

Summary: Over the last three decades of the last century, many different theoretical frameworks had been developed in attempt to explain a plethora of phenomena which characterize and delineate early lexical development. In this paper, three of these early models are introduced, analysed and critically reviewed – semantic feature theory, prototype theory, and event representation theory.

Though none of the examined models have been found suitable for explaining any more than just a limited subset of the phenomena characterizing early lexical development, they provide keen insights into the versatility of empirical data and constitute the initial base for the construction of the more powerful and the more adequate theories of early lexical development.

Key words: early lexical development, semantic feature theory, prototype theory, event representation theory